

EL PAPER DE LES CIUTATS CATALANES EN EL CONTROL DEL TERRITORI ALS INICIS DE L'EDAT MODERNA: ORDRE PÚBLIC I DEFENSA ESTÀTICA

ÀNGEL CASALS
Universitat de Barcelona

1. Introducció

Queden lluny aquells dies en què la historiografia entenia el sistema de l'Antic Règim com una dialèctica entre camp i ciutat, com dos oposats, i es parlava de les ciutats com a illots de llibertat enmig d'un oceà feudal amb el qual la relació era sempre escassa i essencialment econòmica, tal com la dibuixaven clàssics com Henri Pirenne¹ o Maurice Dobb² des de posicions historiogràfiques ben diferents. A hores d'ara, aquesta relació s'ha fet més rica i complexa i, fins i tot, els estudis més recents reivindiquen les ciutats com a centres de poder que discutien amb les monarquies modernes, que pretenien ser absolutes dins un marc teòric en què els espais de poder eren més complexos i barrejats entre si per intentar superar la dicotomia tradicional entre centre i perifèria.³

També hem de tenir present que la «ciutat» no era una realitat homogènia. Des del punt de vista geogràfic, no és el mateix una ciutat de frontera —amb necessitats que poden ser vitals de muralles i guarnició— que una ciutat d'interior on la muralla, per descomptat existent, tenia una funció de barrera dedicada a aturar enemics no tant físics com les epidèmies o la competència comercial. I encara hem de distingir entre la jurisdicció senyorial o reial, que condicionava molt el pes polític, econòmic o burocràtic que una ciutat pogués tenir. I, finalment, podem afirmar que «en todo caso eran espacios de sociabilidad y de dominación peculiar en que se reconocían esferas de autoridad —*autoritas*— y de poder —*potestas*— específicas».⁴

El present treball vol cridar l'atenció sobre un aspecte cada cop més estudiat a nivell general, però molt menys per a la Catalunya de l'època moderna: la doble dimensió que té el control de l'ordre intern de la ciutat (control social) i el seu paper de dominació territorial i política en l'àmbit de fora muralla.

1. Henri PIRENNE, *Las ciudades de la edad media*, Madrid, Alianza, 1972.

2. Maurice DOBB, *Estudios sobre el desarrollo del capitalismo*, Tres Cantos, Siglo XXI, 1971.

3. Pedro CARDIM et al., *Polycentric Monarchies: How Did Early Modern Spain and Portugal Achieve and Maintain a Global Hegemony?*, Brighton, Sussex Academic Press, 2012. Especialment la introducció i l'epíleg.

4. Ofelia REY i Tomás A. MANTECÓN (ed.), *Identidades urbanas en la monarquía hispánica (siglos XVI-XVIII)*, Santiago de Compostela, Universidad de Santiago de Compostela, 2015, p. 18.

2. Marc català

No hi ha manca d'estudis pel que fa al món municipal en general. Des dels treballs de Font i Rius disposem, en el camp de la història del dret, d'un ric assortiment de treballs sobre la construcció institucional del municipi català des dels seus orígens.⁵ També cal recordar la important aportació de Josep M. Torras,⁶ que es pot considerar que obria les investigacions sobre la ciutat moderna, que s'ha beneficiat de treballs d'àmbit monogràfic que han ampliat el nombre de casos estudiats de la Catalunya dels Àustria, encara que la immensa majoria fa referència a les formes d'organització social del poder,⁷ però encara és molt escassa l'atenció a les qüestions que relacionen el món urbà amb el control del territori.

En els darrers anys, dues línies han marcat la recerca en el fenomen urbà en el sentit que pretenem estudiar: la de Flocel Sabaté per a l'època medieval i la de Garcia Espuche per a l'època moderna.

En el primer cas, Sabaté —en síntesi— ha destacat el paper de les ciutats i de les oligarquies urbanes en la creació d'un aparell de control de l'ordre públic i del marc jurídic en mans de la monarquia (la vegueria), juntament amb la importància del sometent en l'augment del control del rerepaís (*hinterland*) urbà, de vegades en contra dels interessos feudals, en els segles XIV i XV.⁸ La mateixa idea apareixia en el treball de Maria Teresa Ferrer i Mallol sobre el Sagramental de Barcelona en el segle XIV.⁹ Al llarg de l'edat mitjana, doncs, es va donar una expansió de la influència de les ciutats més enllà del seu terme per endinsar-se en el món rural amb la participació de la monarquia i que amenaçava el poder jurisdiccional dels senyors.

5. Josep M. MAS, *Bibliografía del Dr. Josep M. Font i Rius*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres, 2005.

6. Josep M. TORRAS, *Els municipis catalans de l'Antic Règim (1453-1808): Procediments electorals, òrgans de poder i grups dominants*, Barcelona, Curial, 1983.

7. Seria el cas del treball esdevingut clàssic: James S. AMELANG, *La formación de una clase dirigente. Barcelona, 1490-1714*, Barcelona, Ariel, 1986.

8. Flocel SABATÉ, *El territori de la Catalunya medieval: Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1997; Flocel SABATÉ, *El sometent a la Catalunya medieval*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2007.

9. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «El sagramental: una milícia camperola dirigida per Barcelona», *Barcelona Quaderns d'Història* (Barcelona), núm. 1 (1995), p. 61-70.

Centrant-se en l'edat moderna, Garcia Espuche ha explicat la creació de xarxes d'integració territorial a partir dels vincles econòmics i comercials ja des de mitjan segle XVI, que portà a una organització territorial i econòmica del país en funció de les trames econòmiques i d'interessos de les ciutats adreçant l'evolució econòmica vers una especialització productiva per zones.¹⁰ Els diversos projectes d'investigació dirigits per Jaume Dantí han treballat també en la reconstrucció de les xarxes urbanes a Catalunya des d'una perspectiva essencialment econòmica i comercial, encara que no exclusivament.¹¹

Tot i que aquesta realitat obriria el camí per veure fins a quin punt hi ha una diacronia en la importància econòmica de determinades viles i el seu paper polític (el cas de Cervera, per exemple), el més important és que prova la transcendència que el paper de les ciutats té en les transformacions de l'edat moderna, amb la diferència que, respecte de l'edat mitjana, la monarquia acabarà esdevenint el principal condicionant de l'evolució del món institucional municipal a Catalunya.

3. El paper de les ciutats en l'ordre públic

L'any 2003 es va fer a Messina una reunió científica dirigida per Livio Antonielli sota el títol «Le polizie informali». Encara que l'expressió no em sembla del tot precisa, almenys crida l'atenció sobre la pluralitat i la falta de definició de les formes de control públic en el món urbà medieval i modern, que impedeix grans definicions generals. El títol neix de la transposició del terme «economia informal» tal com va aparèixer als anys seixanta del segle XX per referir-se als països del Tercer Món.¹² Com passa sempre amb aquestes fórmules, el resultat acostuma a ser una polisèmia. Hi ha qui, com Millot en el treball esmentat, pensa en la praxi policial i en la participació de les comunitats locals en el poder estatal per a la repressió de la criminalitat. En el mateix volum, Franco Angiolini la defineix com les formes de control dels conflictes que no depenen de les formes regulades de repressió:

[...] penso que tra la polizia formalizzata, di Stato o municipale, che è dotata di un preciso regollamento, di una sua precisa visibilità, di un quadro definito in cui operare, e le forme de polizia più lontane della formalizza-

10. Albert GARCIA ESPUCHE, *Un siglo decisivo: Barcelona y Cataluña, 1550-1640*, Madrid, Alianza, 1998.

11. Eva SERRA, «El món urbà en l'espai històric català. Incidència territorial i legislativa», a Jaume DANTÍ (ed.), *Ciutats, viles i pobles a la xarxa urbana de la Catalunya moderna*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2005, p. 41-140. És un treball que presenta una visió molt completa de la dimensió fiscal i legal del municipi català modern.

12. Vincent MILLIOT, «Despotisme policier ou réduction de l'arbitraire? Quelques réflexions sur la formalisation des pratiques policières à Paris, XVIIIe siècle», a Livio ANTONIELLI (ed.), *Le polizie informali*, Soveria Manelli, Rubettino, 2013, p. 145-166.

zione, composte di uomini della comunità o che per incarico della comunità fanno sì che l'ordine sia meno disordinato, ci siano tutta una serie di figure intermedie che finiscono per costituire un sistema complessivo, quello che ha consentito alla società di antico regime di funzionare e soprattutto di modificarsi. All'interno di questo quadro mi sembra tuttavia di poter cogliere con sicurezza una tendenza: la tendenza, sul lunghissimo periodo, a ridurre la pluralità preesistente a un *unum*; un tentativo di dare progressivamente maggior peso allo Stato, alla dimensione pubblica del controllo e della repressione.¹³

Encara que sobre la idea final de la progressiva imposició de l'estat hi reflexionarem més endavant, costa donar per bona la idea de l'existència de normes precises en l'àmbit local si no és amb alguns matisos. En el cas català hi havia un marc legal general basat no solament en les constitucions, sinó també en els Usatges de Barcelona, però també és cert que hi ha diferències locals que han de tenir-se presents. El que sí que pot considerar-se «policia informal», per fer servir l'expressió encara que amb reticències, és la gestió que els governs municipals fan dels seus conflictes interns, des del control de la marginació social (pidolaires, prostitutes, rodamons...) fins a les lluites de bàndols entre les famílies urbanes, molt més virulentes en els segles medievals que en els moderns, sigui o no com a conseqüència de les reformes en els governs municipals. En aquests casos, els municipis podien fer servir els seus tribunals interns: «juí de prohoms» en ciutats com Barcelona¹⁴ o Tarragona¹⁵, el Tribunal de Coltellades a Lleida...¹⁶ Cervera tenia un dret anomenat «privilegi de rixas» que permetia als paers imposar paus i treves entre veïns de la vila. És el cas de Pere Mir «scriptor» i de Francesc Amat, tots dos de Cervera, als quals el 1574 es va imposar una treva de 101 anys entre les dues parts que inclou amics i valedors sota pena de 100 lliures i fixada davant dos testimonis: Gaspar Martorell i Pau Salbà,¹⁷ el cas que més s'ajusta a la idea de la «policia informal».

El control de l'ordre a la ciutat era doble: intern i extern. L'intern és el que controla allò que passa dins les muralles. El primer que cal tenir present és que partim de grans diferències en funció dels privilegis locals presents en cada ciutat. En l'àmbit senyorial, el paper del batlle podia tenir un poder molt més ampli que en les

13. Franco ANGIOLINI, «Intervento a la discussione», a Livio ANTONIELLI (ed.), *Le polizie informali*, Soveria Manelli, Rubettino, p. 203.

14. Griselda JULIOL (ed.), *Llibre vermell de la ciutat de Girona (1188-1624)*, Lleida, Fundació Noguera, 2001.

15. Eduard JUNCOSA, *Estructura y dinámicas de poder en el señorío de Tarragona: Creación y evolución de un dominio compartido (ca. 1118-1462)*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals (CSIC), Departament de Ciències Històriques - Estudis Medievals, 2015.

16. Miquel MONTANYA, *El tribunal de Coltellades: Alguns aspectes processals*, Lleida, Institut Municipal d'Acció Cultural, 2007.

17. Arxiu Comarcal de la Segarra, Top 420, 14 de febrer de 1574.

jurisdiccions reials. La majoria de les capitals catalanes tenien la responsabilitat de guardar les muralles i les portes de les seves ciutats. En el cas de Barcelona, que havia recuperat la Coronela l'any 1544, la guàrdia de les muralles era feta per repartiment entre els oficis, tot i que durant el virregnat del marquès del Tarifa (1554-1556) el repartiment es va fer per distribució territorial dels veïns en quatre parts.¹⁸ Tal com veurem després, el compromís dels oficis en la defensa de la ciutat va esdevenir un dels mecanismes més eficaços per a vertebrar i socialitzar la població entorn del seu govern municipal.

A Girona, que no tenia el mateix pes polític que la capital, les guardes nocturnes es repartien entre el batlle, el sotsbatlle i els dos capdeguaïtes de la ciutat:

Vos dit batlle aneu ab vostres ministres armats fins a deu hores de nits, y vos lo dit sot batlle per semblant fins a les dotze hores de mija nit, y vosaltres los dits capdeguaïtes des de les dotze hores de mitjanit fins a les quatre hores de lalba.¹⁹

Almenys un dels capdeguaïtes era triat pels jurats de la ciutat i ratificat pel veguer.²⁰

En les escasses ciutats que en temps dels Àustria tenien guarnició militar, Perpinyà i Roses, el control de les muralles era més complicat, ja que en el cas de la capital nord-catalana hi havia una doble guarda: la que mantenia la ciutat segons els seus privilegis i la que feien els soldats de la guarnició. En temps de guerra, molt freqüents al llarg del segle XVI, els soldats doblaven la vigilància de muralles i portes amb la milícia local, tot i que el control de portes i torres era en mans dels cònsols. L'any 1536, quan es va donar una forta tensió entre el capità general, Francés de Beaumont, i el govern municipal, hi va haver una veritable lluita per les portes de la ciutat que va provocar la ridícula situació que el capità general posava els seus propis panys per obligar a consensuar quan i com s'obrien les portes.²¹

Pel que fa als veguers, tot i ser oficials d'origen reial,²² amb el pas del temps les oligarquies urbanes van anar guanyant cada cop més influència, tant sobre la formació de la terna que el virrei enviava al rei com per la seva vinculació familiar o clientelar amb les oligarquies lo-

cals. El 1458, el Consell Municipal de Vic havia aconseguit veure ratificat per Joan II el privilegi de discutir la idoneïtat dels nomenats.²³

Si canviem de segle i de ciutat, podem comprovar com la barreja entre govern urbà i veguers existia i donava peu a conflictes i discussions per unes funcions molt més repartides del que les normes aparentaven. A Cervera es va fer un «Memorial de les Capitulacions sobre les quals avien de dir los testimonis sobre les qüestions del veguer lo any 1668», en què es recollien aspectes com «que totes les crides ques fan sobre qual-sevols coses en la dita vila diuen: De part del Magnífich veguer y balle, pahers y promens y lo veguer y balle y assessor no tenen més que fer lo procés y lo judicar castigar y donar penes és dels pahers y consell de promens ques diu ordinari de judicatura de la dita vila».²⁴ A Barcelona, mancada encara d'un estudi detallat sobre la qüestió, tenim notícia de la complicada relació del cap d'una vegueria que tant el rei com el Consell de Cent volien tenir sota la seva òrbita i que va ser motiu de tensions freqüents entre les dues parts.²⁵

En el cas de Girona, la reina Maria havia ratificat el 1448 unes ordinations dels jurats per fer complir als oficials reials, el veguer inclòs, les disposicions d'aquells, que van tornar a ser ratificades el 1629 per Felip III de Castella.²⁶ Era una disposició prou transcendent si tenim present que eren els veguers els qui tenien les principals atribucions en repressió de delinqüència, tot i que els jurats, mitjançant els algtzirs, podien controlar els petits delictes i la desobediència de les ordinations locals.²⁷ Encara que això pugui semblar una primacia dels oficials reials per damunt de l'Administració local, hem de tenir present, a més del privilegi esmentat de la reina Maria, el que Carles I va donar el 1520:

Ítem, que sia feta ley e constitució general que los oficials ordinaris de Gerona e de totes altres universitats, ço és, veguer, balle, sotsveguer e sotsballe, e jutge ordinari e cascun d'ells tot lo temps del regiment de llurs oficis, com és degut e cosa justa, hagen e sien tenguts star e habitar dins la dita ciutat o terme e límits de aquella ab la muller e família llur, sots certa pena e jurament que presten en lo introit de dit ofici.²⁸

23. Eduard JUNYENT, *Jurisdiccions i privilegis de la ciutat de Vich*, Vic, Patronat d'Estudis Ausonencs, 1969, p. 278.

24. Arxiu Comarcal de la Segarra, Top 33, capeta 7.

25. Anna ALONSO, «El Veguer de Barcelona y su relación con el Consell de Cent (1584-1718)», a *La administración de justicia en la historia de España: Actas de las III Jornadas de Castilla-La Mancha sobre investigación en archivos, Guadalajara, 11-14 noviembre 1997*, Guadalajara, Junta de Comunidades de Castilla-La Mancha, 1999, p. 687-704.

26. Anna GIRONELLA (ed.), *Llibre groc de la ciutat de Girona (1386, 1596-1702)*, Lleida, Fundació Noguera, 2007, p. 216-217.

27. Joan BUSQUETS i Antoni SIMON, *Girona al segle XVII*, Girona, Ajuntament de Girona i Diputació de Girona, 1993, p. 40.

28. Griselda JULIOL (ed.), *Llibre vermell de la ciutat de Girona (1188-1624)*, 2001, p. 240. El privilegi és del 18 de gener de 1520.

18. Antonio ESPINO, «La milícia urbana de Barcelona en los siglos XVI y XVII», *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 5 (2001), p. 205-215.

19. Arxiu Municipal de Girona, *Llibre vermell de la ciutat de Girona*, reg. 17391, 175-175, 8 de novembre de 1538.

20. Així queda recollit en una carta del virrei duc de Cardona del 1632: M. Josepa ARNALL, *Lletres reials a la ciutat de Girona (1517-1713)*, Lleida, Fundació Noguera, 2005, p. 1347-1348.

21. Àngel CASALS, *L'emperador i els catalans: Catalunya a l'imperi de Carles V (1516-1543)*, Granollers, Editorial Granollers, 2000, p. 354.

22. Jesús LALINDE, *La jurisdicción real inferior en Cataluña: cortes, veguers, batlles*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Museu d'Història de la Ciutat, 1966.

Això vol dir que la pressió i el control que els dirigents municipals podien fer sobre els veguers i els altres oficials reials no devia ser menor que el que es podia assolir a Barcelona o altres ciutats, i ens porta a pensar que, si més no en el segle XVI, els veguers mantenien una identificació amb els caps de vegueria tot i que les pressions de la monarquia devien anar en sentit contrari.

Sens dubte, és en la formació dels sometents que més clarament es veu la participació de les ciutats, amb els sacramentals medievals i les unions de l'edat moderna. L'estudi de Flocel Sabaté sobre el període medieval permet centrar-nos més en la seva evolució a partir del segle XVI.

Les unions o germandats de municipis es generalitzen a la segona meitat del segle XVI i durant el primer terç del XVII com a força per a empaitar bandolers. Eren promogudes pels virreis, que, a més d'aquesta funció, aconseguien així preocupar els nobles per la possible actuació d'aquestes forces que eren vistes com una amenaça a la indemnitat de la seva jurisdicció.

L'ús de les unions era una arma de doble tall. És clar que el seu coneixement del territori donava una major eficàcia a les persecucions, però, per contra, podia haver-hi també complicitats entre alguns dels seus membres i els bandolers que es volien capturar. És un bon exemple del que acabem d'escriure la tibantor que hi hagué a Tarragona entre la Confraria de Sant Jordi i la unió constituïda a la ciutat el 1602. Aleshores, la confraria no va voler saber res de la unió, potser per les implicacions que els nobles tarragonins tenien amb el bandolerisme. El Consell Municipal se sentí insultat per la negativa dels militars, i és per això que, en signar el document de constitució de la unió, posà com a condició que «puix los cavallers se eximeixen, que si en lo terme de Tarragona o vegueria robaran en dit temps de deu anys a cavallers y família y criads que no tinguen obligació de fer los esmena de robo».²⁹

En formar-se la unió, es redactava un reglament. Tenim el de la comanda de l'Horta (Tarragona) de 1606, en què es regulava la creació de les desenes, l'elecció dels capitans, la durada —cinc anys en aquest cas— i sobre qui podien actuar:

[...] qualsevol bandoler, lladres, saltejadors de camins, asesins y altres homicides, voluntaris fabricadors e igualadors de moneda, així de or, plata y altre qualsevol metall, vagabundes, ruffians, Uistayres, asseguradors de llistes y qualsevol que haja tirat ab pedrenyal [...], y altres trobats ab armes prohibides o que sien de vida sospitosa [...] y los que de nits dins dites viles y llochs y termens aniran armats de pedrenyals o altres armes de foch enca-

29. Salvador ROVIRA, «Entorn de les unions contra lladres i bandolers a les Terres de l'Ebre. Les de Pauils, Horta de Sant Joan, Arnes, Bot, Caseres i Prat de Comte», *Recerca* (Tortosa), núm. 9 (2005), p. 108.

ra que no sien prohibides, y generalment qualsevol altres persones que cometran ho hauran comès qualsevol spècie de delictes, encara que no sien dels dalt specificats.³⁰

A aquestes limitacions en el funcionament de la unió encara caldria afegir-hi la falta d'armes adients per als participants, els freqüents litigis jurisdiccionals que provocaven i la càrrega econòmica que suposava per a les arques municipals. I tot plegat, sumant-hi un èxit força limitat pel que fa als seus objectius —no menor, en qualsevol cas, a altres formes possibles de repressió—, ha fet que la historiografia n'hagi tingut una visió força crítica: els resultats no estaven al nivell de l'esforç fet.³¹ Però hi ha un aspecte que no es pot negligir: les unions suposaven una mobilització finalment liderada per una ciutat que posava sota control altres municipis de l'entorn, afavorint així la seva hegemònia política. La Unió d'Osona de 1605 estava formada per les companyies de Vic i completada per homes vinguts de Sant Julià de Vilatorrada, Sant Martí de Riudeperes, Santa Maria de Vilalleons, Santa Eugènia de Berga, Tona, Sant Boi de Lluçanès, Roda, Manlleu, Torelló, Cabrerès, la Vola, Sant Quirze de Besora, Oristà, Saderra, Moià, Ferrerons, Rodors, Marçà, Malla, Sant Vicenç d'Espinelves, Sant Sadurn d'Osor-mort, Sant Hipòlit i Santa Cecília de Voltregà, Sant Esteve de Vinyoles, Sant Martí de Sobremunt, Santa Eulàlia de Riuprimer i Folgueroles.³² Fins a un cert punt, les unions serien una evolució lògica del predomini de les capitals de vegueria en la mobilització dels sometents. El 1544, Carles I havia atorgat uns privilegis sobre la persecució de bandolers a la vegueria de Girona que posaven en mans del veguer i els jurats de la ciutat la direcció de la convocatòria i el funcionament:

Item sie ordenat que promptament que algun delictes serà comès en algun loch o parrochia, o seran vistos algun o alguns homens de seguida com dalt és dit los prohombres de la parrochia haien y sien tenguts sens alguna dilatió trametre home en Gerona per avisar lo veguer o sotsveguer y altres oficials y als jurats de dita ciutat a fi que puguen provehir en lo necessari per la persecució y captura de dits mals homens.³³

30. Salvador ROVIRA, «Entorn de les unions contra lladres i bandolers a les Terres de l'Ebre. Les de Pauils, Horta de Sant Joan, Ares, Bot, Caseres i Prat de Comte», p. 112.

31. Ismael ALMAZÁN, «Poder, propiedad y represión del delito. Algunas reflexiones sobre la funcionalidad de las "Unions contra lladres i bandolers" en 1606», *Pedralbes: Revista d'Història Moderna* (Barcelona), núm. 13/1 (1993), p. 665-673; Xavier TORRES, *Els bandolers: S. XVI-XVII*, Vic, Eumo, 1991, p. 162.

32. Xavier TORRES, *Cavallers i bandolers: Nyerros i cadells a la ciutat i vegueria de Vic, 1580-1615*, Sant Vicenç de Castellet, Farell, 2007, p. 104.

33. Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Cancelleria, reg. 4221, f. 6v, 27 de novembre de 1544.

Núria Sales va fer referència a com es va evitar durant les primeres dècades del segle XVI la convocatòria de sometents perquè era una amenaça potencial a les jurisdiccions senyoriales i pel poc control que la monarquia tenia sobre ells.³⁴ Però un cop es posen en funcionament, sembla clar que es fa amb un clar protagonisme de les ciutats —el privilegi esmentat de 1544 es una petició del govern gironí— en més o menys bona entesa amb els veguers. Però també és cert que les unions, impulsades pels virreis, tenen èxit en la mesura que ratifiquen aquest domini de les ciutats sobre el seu entorn, per bé que són també una mostra de la creixent competència entre el poder reial i el municipal pel control de la capacitat repressiva damunt el territori, «una manipulació mutua», com molt bé va veure Ismael Almazán,³⁵ que es trencaria, ja al final del segle XVII, a favor de la monarquia.

4. Les muralles: un símbol d'autoritat

L'existència de les muralles no va tenir la mateixa importància en el segle XVI que en els anteriors. Després dels setges de Barcelona de 1472 i de Perpinyà de 1475, al llarg del segle XVI les guerres amb França només van tenir dos setges remarcables: els de Perpinyà de 1542 i 1596 i encara que perdessin en el Cinc-cents bona part de la seva funcionalitat, el símbol d'allò que representaven, el poder de la ciutat, restava intacte tal com s'havia heretat de l'edat mitjana, però ara s'hi afegia un nou element que ho condicionava tot de manera diferent: l'aspecte imponent d'una ciutat emmurallada també era reflex del poder del seu rei i, per tant, aquest tindria molt a dir sobre el particular, també a Catalunya.

Les portes de les muralles tenien un simbolisme important: marcaven la frontera entre l'espai intern i el món exterior i també eren una representació gràfica —en forma de relleus o escuts— de l'urbs a la qual s'anava a accedir, en un sistema perfectament ordenat en les grans capitals que donaven una funció determinada a cada porta. A més, no hem d'oblidar tampoc que si bé les muralles potser no havien de protegir d'enemics humans, sí que havien de fer-ho de les epidèmies que de tant en tant aterrien —i delmaven— les poblacions. De fet, només tres fortificacions al llarg del segle XVI —més enllà de la construcció o manteniment de les torres de guaita a la costa— tenen una clara finalitat militar i defensiva: les reformes de Perpinyà, la construcció de la ciutadella de Roses i el tancament del flanc marítim de Barcelona.

34. Núria SALES, «Els segles de la decadència, segles XVI-XVIII», a Pierre VILAR (dir.), *Història de Catalunya*, vol. 4, Barcelona, Edicions 62, 1994, p. 69-82.

35. Núria SALES, «Els segles de la decadència, segles XVI-XVIII», p. 667.

En el cas barceloní, l'ordre reial de reforçar i tancar la muralla no podia ser assumida per la ciutat sola. Les negociacions i primeres obres havien començat als anys trenta, però l'atac francès sobre Perpinyà de 1542 va donar l'excusa per a accelerar-les i mobilitzar més recursos provinents d'altres parts de Catalunya. Per a tal fi, Carles I amplià la recollida de Barcelona a pràcticament tot Catalunya perquè contribuís a la fortificació de la ciutat: concretament a Vilafranca del Penedès, Manresa, Berga, Bagà, Vic, Lleida, Tàrraga, Cervera, Balaguer, Agramunt i Torre de Poble. ³⁶ Aquesta decisió suposava que les poblacions implicades haurien de participar amb homes en la reparació fins al seu acabament. A Cervera, per exemple, pel seu fogatge li corresponien 79 treballadors fins a la fi de les obres.³⁷ El resultat va ser que unes obres que anaven a ritme lent des del temps de Francesc de Borja van accelerar-se fins al 1545, per tornar després a un ritme irregular per diverses raons: l'incompliment de la monarquia en el pagament de la seva part i l'absentisme de les poblacions cridades a participar, especialment els vassalls del duc de Cardona. Altres problemes tenien l'origen en les cases de la ciutat que calia enderrocar, especialment a la zona de la plaça del Vi i els Framenors, i les discòrdies entre els oficials reials per a la realització de l'obra.³⁸

L'observació del cas de Roses és una bona mostra de la importància d'un recinte emmurallat. Quan, el 1543, Carles I decideix començar les obres, es troba amb un problema de difícil solució. La vila pertany al duc de Sogorb i això fa que els altres nobles i municipis de la zona es mostrin molt reticents a col·laborar en la seva edificació, de manera que el millor per poder tirar endavant era oferir al duc una permuta de Roses per alguna població del País Valencià. Malgrat totes les negociacions, l'acord no va ser possible, però les obres es van culminar, encara que mantenint un contenciós obert sobre la jurisdicció de la població.³⁹

Pot sorprendre que la recollida, una pervivència medieval, sigui invocada per la monarquia en ple segle XVI. Al cap i a la fi, es tractava de l'adscripció dels municipis a ciutats en les quals els seus habitants es podrien recollir —d'aquí el nom— en cas de guerra. A canvi, els beneficiaris, com hem vist per la Pragmàtica de 1543, havien de contribuir al manteniment de les muralles darrere les quals algun dia es podrien ha-

36. *Rúbriques de Bruniquer. Ceremonial dels magnífics consellers y regiment de la Ciutat de Barcelona*, vol. II, Barcelona, Impr. d'Henrich y Companyia en Comandita, 1912, p. 282-283.

37. Agustí DURAN I SANPERE, *Barcelona i la seva història*, vol. II, Barcelona, Curial, 1972, p. 119.

38. Jordi BUYREU, *Institucions i conflictes a la Catalunya moderna*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2005, p. 393-399.

39. Pablo de la FUENTE, *Les fortificacions reials del golf de Roses en l'època moderna*, Girona, Brau, 1998.

ver de refugiar.⁴⁰ Tot i que teòricament l'ajut havia de fer-se amb jornals d'homes, la majoria de les poblacions, quan eren reclamades, preferien contribuir amb diners, de manera que no sorprèn que hi hagués qui tingués tant interès a marxar d'una recollita com la ciutat que la centralitzava el tenia a mantenir-la. És el cas de Llívia, el castell de la qual havia estat enderrocat el 1478, amb què va perdre la seva recollita i va ser assignada a Puigcerdà. Els lliviencs no devien estar pas gaire contents, ja que entre 1584 i 1585 van fer l'esforç econòmic de restaurar la Torre de So per escapar de Puigcerdà i recuperar —i això devia ser igual d'important— la seva influència sobre les poblacions veïnes. Va ser debades, perquè Puigcerdà plantejà un plet aduint que la nova construcció era insuficient per a encabir els potencials usuaris i la Corona li donà la raó el 1591, de manera que Llívia va haver de quedar-se a l'ombra de les muralles puigcerdanenques.⁴¹ Cal tenir present que la recollita incloïa les poblacions de jurisdicció senyorial, de manera que els seus titulars també havien de participar en la construcció i manteniment de les muralles, com va passar quan es van decidir començar les obres de Perpinyà el 1535 i es va demanar la participació a nobles com Dimes de Requesens, el vescomte d'Èvol o Berenguer Doms, entre d'altres,⁴² i tampoc no és difícil deduir el seu entusiasme davant de les obres.⁴³

Les fortificacions van anar esdevenint cada cop més un afer de política reial. No era només per les seves funcions defensives; també perquè els costos de la nova enginyeria militar eren impossibles d'assumir per a una ciutat per gran que fos i només la participació de tot el país i els diners que s'havien d'enviar de Castella podien fer-les possibles. I el canvi ideològic hi ajudava: les muralles i les fortificacions, especialment les dels territoris fronterers com Perpinyà, tenien un paper clarament defensiu, però també, a partir de Felip II de Castella, van tenir una clara funció simbòlica: la seva estètica, la seva iconografia, buscava crear la sensació d'unitat del conjunt dels territoris de la monarquia hispànica des dels Pirineus fins a Amèrica.⁴⁴

40. Joan CARRIÓ, *Catalunya en l'estructura militar de la monarquia hispànica (1556-1640): Tres aspectes: les fortificacions, els soldats i els allotjaments*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2008, p. 190-191.

41. Framis BACH *et al.*, «Castillos y fortalezas de Cataluña y la institución de la recollita», a *IV Congreso de Castellología*, Madrid, Asociación Española de Amigos de los Castillos, 2012, p. 479-490.

42. Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, reg. 3898, f. 84v, 8 de maig de 1535.

43. Sobre les muralles de Perpinyà: Pablo de la FUENTE, *La ciudad como problema militar. Perpiñán y los ingenieros de la monarquía española (ss. XVI-XVII)*, Madrid, Ministerio de Defensa, 1999.

44. Alícia CÀMARA, «La fortificación de la monarquía de Felipe II», *Espacio, Tiempo y Forma: Serie VII, Historia del Arte* (Madrid), núm. 2 (1989), p. 73-80.

5. Conclusions

El marc urbà, en la primera edat moderna, va augmentar la seva presència al conjunt del territori en una clara continuïtat amb els segles anteriors. Pel que fa a la seva relació amb el seu rerepaís, la influència de les ciutats no deixa de créixer a l'escalf dels privilegis medievals i del nou reconeixement que li fa la monarquia en relació amb el control de l'ordre públic. Fins i tot els veguers i els oficials reials semblen acceptar la preeminència dels governants municipals per damunt de la seva pròpia.

Pel que fa a l'aparell defensiu estàtic, aquest ha perdut en bona part la seva antiga raó de ser en la mesura que no hi ha amenaces militars més enllà del cas de Perpinyà, plaça d'armes de la monarquia, especialment en temps de Ferran II i Carles I. Però, amb tot, la pervivència de la recollita manté una clara jerarquia ciutadana, en un efecte que ve a reforçar el que produeixen les unions i els sometents en el control del territori.

Una línia de continuïtat amb el període anterior? Certament, aquests elements de continuïtat i d'altres que hauríem pogut esmentar, com els privilegis de tenir presons i presoners, són una evolució natural, inercial si volem. Però els elements de ruptura també són poderosos, i com més passa el temps, més poderosos resulten. En primer lloc, el canvi en els centres de poder de la monarquia amb l'arribada dels Àustria obliga a tenir present el canvi en la correlació de forces i espais institucionals compartits —la cort ja ha desaparegut definitivament de Catalunya i de la Corona d'Aragó— i, per tant, la capitalitat barcelonina ho és en termes estrictament d'institucions presents al Principat, reials o de la terra.

En l'aspecte defensiu, la monarquia no va dubtar, a partir dels anys quaranta del segle XVI, a posar en mans de les ciutats majors responsabilitats repressives. Però, com es veu clar en el moment d'aparició de les unions, serà el virrei el promotor i inspirador d'aquestes aliances locals que, al capdavall, serveixen tant els interessos de les oligarquies locals com els del monarca, en detriment de la noblesa del país.

I quan ens fixem en els grans projectes de defensa estàtica, el protagonisme de la monarquia és ja indiscutible. Les noves formes de poliorcètica, amb unes despeses inabastables per a les arquitectures municipals, provoquen un moviment de centralització de les poblacions secundàries a Barcelona i a Perpinyà pel que fa al lliurament de recursos i de dependència respecte del rei, que paga part de les obres que es fan.

En resum, mentre que, d'una banda, la societat urbana es cohesionava en allò que podríem anomenar patriotisme local gràcies a les formes de socialització que provenen de l'organització defensiva, de l'altra, també la revolució militar facilita a la Corona d'adulterar i erosionar les formes tradicionals sobre les quals es fonamentà en primera instància.